

BİLGİ ÇAĞINDA DEMOKRASIYE GEÇİŞ TARTIŞMALARI

Yılmaz BİNGÖL*

Özet: Bundan yirmi yıl önce 1989 yılında Berlin Duvarı, sekiz yıl önce 2001 yılında ise New York'taki İkiz Kuleler yıkıldı. Birinci yıkım, post-komünist dünyada demokrasiye geçiş tartışmalarını alevlendirirken; ikinci yıkım İslam ve demokrasi arasındaki ilişkinin yeniden irdelenmesini beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, iki yıkımın külleri üzerine tek bir demokrasi tartışması bina edilmesine rağmen, iki dünyadaki demokrasi tartışmalarının mahiyetinde bir çifte standart olduğunu ileri sürecektir. Bu bağlamda, İkiz Kuleler'in yıkılması sonrasında İslam dünyasında radikal akımların bir panzehiri olarak demokrasi yeniden irdelenmiş, ancak tartışmalar "medeniyetler çatışması" retoriğine paralel bir şekilde genel olarak oldukça yüzeysel, önyargılı, suçlayıcı, dini ve kültürel yapıya yönelik felsefik ve teolojik bir mahiyette seyretmiştir. Buna mukabil, Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında post-komünist ülkelerde yeni dönemde muhtemel bir yönetim şekli olarak demokrasi ile ilgili oldukça kapsamlı, objektif, ciddi, yapıcı, kurumlara ve yeniden yapılanmaya yönelik bilimsel ve ampirik tartışmalar yapılmıştır. Çalışmada, komünizme dayalı totaliter rejimlerin yıkılmasının ardından 1990'lı yıllarda ortaya çıkan "demokrasiye geçiş" tartışmaları ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Bu çalışmanın, iki farklı dünyadaki demokrasi tartışmalarının mahiyeti ile ilgili daha sonra yapılabilecek ayrıntılı karşılaştırmalı analizlere zemin hazırlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Çağı, Demokrasiye Geçiş

THE DEMOCRATIC TRANSITION DEBATES IN THE INFORMATION AGE

Abstract: Twenty years ago in 1989, the Berlin Wall and eight years ago in 2001, the Twin Towers in New York were destroyed. The former has paved way to the debate on democratic transition in the post-communist world, while the latter on the relationship between Islam and democracy in the Muslim world. This study argues that although a single democracy debate has been established on the ashes of these two destructions, there has been a double standard in the context of democracy debate for these two different worlds. In this regard, after the destruction of the Twin Towers, democracy has been reassessed as an antidote for the radical movements in the Islamic world. Nevertheless, these debates, parallel to the "civilization clash" rhetoric, have been quite superficial, biased, offensive, philosophical and theological toward religious and cultural aspects of the Muslim world. Conversely, after the destruction of the Berlin Wall, democracy as an alternative system for the new post-communist countries in the new era has been discussed in detailed, comprehensive, objective, constructive, scholarly and empirical manner. This study analyzes in detail the debates on the democratic transition after the collapse of the communist totalitarian systems in the 1990s. The study aims to contribute to the imminent comparative analyses on democracy in two different worlds.

Keywords: Information Age, Democratic Transition

1. GİRİŞ

Yirmi yıl önce 9 Kasım 1989 tarihinde Berlin duvarı yıkıldı. Bundan yaklaşık sekiz yıl önce 11 Eylül 2001 tarihinde ise bir grup Arap Müslüman eylemcinin saldırısı sonucunda New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleler'i yıkıldı. Bu iki yıkım vak'ası, yirminci yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla geçerken dünya siyasetini derinden etkileyen en önemli olaylar olarak tarihe not edilirken; sonrasında çok önemli ve temel tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, her iki olaydan sonra ortaya çıkan en önemli ortak tartışmalardan bir tanesi demokrasi üzerinde yoğunlaşmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması komünist dünyada demokrasi tartışmalarını alevlendirerek, eski komünist ülkelerin otoriter/totaliter rejimlerden demokrasiye geçiş tecrübeleri üzerine muazzam bir siyaset bilimi literatürü oluşmasına yol açarken; İkiz Kulelerin yıkılması da İslam dünyasında demokrasi tartışmasını canlandırarak, özellikle İslam ve demokrasi arasındaki ilişkinin yeniden irdelenmesini beraberinde getirmiştir.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniv., Siyaset Bilimi ve Kamu Yön. Bölümü, ybingol@yahoo.com, ybingol@kocaeli.edu.tr

Bu çalışma, yirminci yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla geçerken ortaya çıkan iki sembolik ancak oldukça önemli olay sonrasında ortaya çıkan bu tartışmaların mahiyetini, kapsamını, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışacaktır. Bu çalışma, iki yıkımın külleri üzerine bina edilen demokrasi tartışmalarında bir çifte standart olduğu tezini ileri sürecektir. Bu bağlamda, Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında post-komünist ülkelerde yeni dönemde muhtemel bir yönetim şekli olarak demokrasi ile ilgili oldukça kapsamlı, objektif, ciddi, yapıcı, kurumlara ve yeniden yapılanmaya yönelik bilimsel ve ampirik tartışmalar yapılırken; İkiz Kuleler'in yıkılması sonrasında İslam dünyasında radikal akımların bir panzehiri olarak demokrasi yeniden irdelenmiş, ancak tartışmalar “medeniyetler çatışması” retoriğine paralel bir şekilde genel olarak oldukça yüzeysel, önyargılı, suçlayıcı, dini ve kültürel yapıya yönelik felsefik ve teolojik bir mahiyette seyretmiştir.

11 Eylül'ün hemen ardından gerek siyasal ve gerekse akademik çevrelerde yoğun bir şekilde gündeme gelen İslam ve demokrasi tartışmaları genel olarak Huntington'ın daha hiçbir şey yokken ortaya attığı “medeniyetler çatışması” retoriğine paralel bir şekilde ilerlemiştir.¹ Bu bağlamda, İslam çoğu zaman terör ve radikalizm bağlamında ele alınmış, İslam'ın demokrasiyle uyumlu olup olmadığı ve bunun sebepleri üzerinde durulmuş, İslam coğrafyasının neden kin, nefret ve radikalizm doğurduğu uzun uzadıya tartışılmıştır. Tartışmaların Batı ucunda çoğu zaman yüzeysel, ön yargılı ve suçlayıcı bir ton kullanılırken; Doğu ucunda ise suçlamaları ret etme adına da olsa kompleksli ve savunmacı bir yaklaşımla batının bu yüzeysel ve önyargılı yaklaşımlarına çanak tutulduğu veya amiyane bir deyimle “yağlarına ekmek sürüldüğü” görülmektedir.

11 Eylül sonrasında ortaya çıkan İslam ve demokrasi bağlamı tartışmalar daha kapsamlı ve ayrı bir çalışmayı hak etmektedir. Çalışmamızın kapsamını aşacağından, 11 Eylül sonrasında oluşan İslam ve demokrasi tartışmaları burada ayrıntılı bir şekilde ele alınmayacaktır. Çalışmamızda, sadece komünizme dayalı totaliter rejimlerin yıkılması sonrasında 1990'lı yıllarda ortaya çıkan “demokrasiye geçiş” tartışmaları ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Bu çalışmanın, iki farklı dünyadaki demokrasi tartışmalarının mahiyeti ile ilgili daha sonra yapılabilecek karşılaştırmalı analizlere yardımcı olacağını umuyoruz.

2. KOMÜNİZM SONRASI DEMOKRASİYE GEÇİŞ TARTIŞMALARI

Berlin duvarının yıkılması ve Komünist rejimlerin meşruiyetini yitirmesiyle birlikte, 1990'lı yılların başlarından itibaren özellikle Amerika ve Avrupa'da siyaset bilimi ve ilgili disiplinlerdeki akademik çalışmalar muazzam bir şekilde “demokrasiye geçiş” tartışmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir taraftan *Journal of Democracy*, *British Journal of Political Science*, *Electoral Studies*, *Political Science Quarterly*, *Electoral Studies*, *Comparative Political Studies*, *World Politics*, *Journal of International Affairs*, *Foreign Affairs*, *Theory and Society*, *Slavic Review*, *Asian Ethnicity*, *Post-Soviet Affairs*, *Journal of Communist Studies and Transition Politic* ve *Communist and Post-Communist Studies* gibi saygın dergiler konuyla ilgili sayısız makale yayınlarken, *American Political Science Association* gibi önemli bilimsel kuruluşlar da yıllık toplantılarında yoğun bir şekilde post-komünist dünyada demokrasiye geçiş sürecinin farklı yönleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan, Batı üniversitelerindeki siyaset bilimi ve bölge araştırmaları bölümlerinde akademisyenler konuyla ilgili lisans ve yüksek lisans düzeyinde dersler açarak, demokrasiye geçiş tartışmalarını farklı yönleriyle ve bilimsel yöntemlerle değerlendirme fırsatını bulmuşlardır.

¹ İslam ve demokrasi ilişkisini ele alan bu tür tartışmalar için bkz., Boroumand ve Boroumand 2002, Brumberg 2002, Bukay 2007, Charfi 2005, Çınar 2002, Crockatt 2004, Dimond 2005, Faqir 1997, Fattah ve Butterfield 2006, Freeman 2008, Ganji 2004, Goldsmith 2007, Hefner 2001, Hoveyda 2004, Huff 1995, Ibrahim 2006, Isakhan 2007, Jamal 2006, Jung 2007, Kanra 2005, Malashenko 2007, Midiarsky 1998, Mohamad 2000, Nasr 2005, Purcell 2003, Tassaduq ve Jilani 2006, Volpi 2004 ve Zambelis 2005.

Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar, o denli yoğun ve kapsamlı olmuştur ki, neticede post-komünist dünyada “demokrasiye geçiş” (*transition to democrac* veya *democratic transition*) ve “demokrasinin konsolidasyonu” (*democratic consolidation*) konularında yapılan çalışmalar, *transitoloji* ve *konsolidoloji* başlıkları altında karşılaştırmalı siyaset alanının özerk birer yan dalları; bu alanda çalışma yapan akademisyenler ve bilim adamları da *transitolojist* ve/veya *konsolidolojist* olarak adlandırılmaya başlanmıştır.² Aşağıda da aktaracağımız üzere transitolojistler, post-komünist dünyadaki eski ve yeni kurulan ülkelerde demokrasi tecrübesini oldukça ayrıntılı ve yoğun bir şekilde incelemeye başlamışlardır. Başta demokrasi, demokrasiye geçiş ve konsolidasyon alanıyla ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve ile geçiş sürecinin kapsadığı bölge veya bölgeler ve geçişin hızı ile ilgili tartışmalar olmak üzere; demokrasinin farklı uygulamaları ve milliyetçilik de dahil olmak üzere demokrasiye muhtemel rakip ideolojiler ve meydan okumalar; siyasi sistem ve kurumlar, siyasi partiler, seçimler ve seçim sistemleri, sivil toplum kuruluşları ve anayasalar gibi kurumsal değişim ve gelişim tartışmaları; ulus ve devlet inşası ile ilgili sorunlar; halka karşı elit bağlamli tartışmalar ve bu bağlamda oluşan farklı algılama ve yaklaşımlar; liberal zorunluluklara karşın geçmiş mirasın izleri ve geçiş sürecinde oluşan sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlar ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

2.1. Demokrasi, Demokrasiye Geçiş ve Konsolidasyon: Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar

Kısaca “halk yönetimi” anlamına gelen demokrasi, sadece son yirmi yılın değil, belki de son yüz yılın en fazla tartışılan konularından bir tanesi olmuştur. Tek parti yönetimine dayalı komünist sistemlerin 1980’li yılların sonlarından itibaren yıkılmaya başlamasıyla birlikte, alternatif bir sistem modeli olarak demokrasi tartışmaları yeniden alevlenmeye başlanmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren oluşan “demokrasiye geçiş” tartışmaları içerisinde de demokrasinin birçok farklı tanımı yapılmıştır. Ancak, gerek demokrasiye geçiş tartışmalarında çok büyük oranda rağbet edilip referans gösterilmesi ve gerekse de pratik karşılıklar taşıması sebebiyle Robert Dahl’in poliyaşî yaklaşımı kayda değerdir. Bilindiği üzere Dahl’in (1989: 221) poliyaşî anlayışı demokrasiyi yedi temel karakterle açıklar: (1) Seçilmiş temsilciler, (2) özgür ve adil seçimler, (3) yaygın oy kullanma hakkı, (4) seçimlere katılma hakkı, (5) ifade özgürlüğü, (6) alternatif bilgi kaynaklarının varlığı ve (7) kurumsal özerklik.

Dikkat edilirse bu özelliklerin ilk dördü, seçimlerin kapsayıcı, adil ve rekabetçi olması gerekliliğini yansıtırken, son üç unsur ise sadece seçim zamanlarında değil aynı zamanda seçim aralarında da asgari ölçüde olması gereken siyasi ve sosyal özgürlükleri kapsamaktadır. Gullermo O’Donnell (1996: 34), Dahl’in bu yedi unsuruna iki unsur daha eklemiştir: (1) Seçilmiş görevlilerin anayasalarının emrettiği görev süreleri içinde gelişigüzel bir şekilde görev sürelerini yeniden uzatmamaları ve (2) seçilmiş temsilcilerin silahlı kuvvetler başta olmak üzere seçilmemiş aktörlerin katı engellemelerine, vetolarına veya belli siyasi alanlardan dışlanmaya tabii tutulmamaları.

1990’lı yıllarda transitolojistler, demokratikleşme için, ya da demokratikleşmeye yardımcı olacak unsurlar üzerinde de yoğunlaşmışlardır. Çoğu karşılaştırmalı siyaset bilimciye göre, hayat standartlarının yükseltilmesi, özel sektörün geliştirilmesi, kentli bir orta sınıfın ortaya çıkması ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi demokrasinin yerleşmesi için hayati öneme sahiptir. Bazı siyaset bilimcilere göre ise karşılıklı güvenin yüksek olduğu, farklılıkların hoşgörüle karşılandığı, siyasete ilginin ve siyasi faaliyetlere katılımın yüksek olduğu toplumlarda demokratik bir geleneğin oluşması ve halkın rızası ile demokrasinin kalıcı

² Bu çalışmamızda da bundan sonra *transitoloji* ve *konsolidoloji* ile *transitolojist* ve *konsolidolojist* kavramları burada ifade edilen anlamlarda kullanılacaktır.

kılınması mümkün olabilecektir (Waldron-Moore, 1999). Diğer taraftan, demokrasinin ölçümü sorunu, bu dönem siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer kaplamıştır. M. Steven Fish (1998) demokratikleşmenin ölçümü ile ilgili sorunlara değindiği makalesinde özellikle demokratikleşmenin ekonomik ve sosyo-kültürel unsurları üzerinde yoğunlaşmıştır.

1990'lı yıllardaki tartışmalar önemli oranda demokrasiye geçiş ve demokrasinin konsolidasyonu ile ilgili kuramsal ve kavramsal tartışmalar üzerinde yoğunlaşırken; konsolidasyon kavramının tanımlanması ve sorunlu doğası, demokrasiye geçiş tartışmalarının hangi bölgeleri kapsamaması gerektiği, tüm eski komünist sistemlerin tek bir teorik çerçeve içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve bu alanın esasen karşılaştırmalı siyasetin mi, yoksa alan araştırmalarının mı ilgi alanına girdiği gibi sorunsallar temel tartışma konularını oluşturmuştur.

Türkçe'de "demokrasinin pekiştirilmesi" şeklinde de ifade edebileceğimiz demokratik konsolidasyon ve bununla ilgili kavramsallaştırma, post-komünist geçiş sürecinde karşılaştırmalı siyaset alanındaki önemli tartışmalardan bir tanesini oluşturmuştur. Juan J. Linz ve Alfred Stepan (1996) demokratik konsolidasyonu bir ülkedeki siyasal aktörlerin ve nüfusun büyük çoğunluğunun o ülkede demokrasinin "kasabadaki tek oyun" olduğunu kabullenmeleri şeklinde net bir tanımlamayla ortaya koymuştur. Bu tanımlamanın dışında, demokratik konsolidasyon "demokrasiyi güvenli kılmak, demokrasinin ömrünü kısa süreli olmaktan çıkaracak tedbirleri almak, demokrasiyi otoriter baskılardan azade kılmak ve muhtemel karşıtı dalgalara karşı demokrasiyi koruyucu bariyerler oluşturmak" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Andreas Schedler (1998), demokratik konsolidasyon kavramının "halk meşruiyeti, demokratik değerlerin yaygınlaşması, sistem karşıtı aktörlerin nötrale edilmesi, ordu üzerinde sivillerin hakimiyeti, otoriter mirasın ortadan kaldırılması, parti inşası, seçim kurallarının stabilize edilmesi, siyasetin normalleştirilmesi, devlet iktidarının merkezilikten kurtarılması, doğrudan demokrasi mekanizmalarının tanıtımı, yasal reformlar ve ekonomik istikrar" anlamlarına da gelecek şekilde kullanıldığını belirtmektedir.³

Tüm bu tanımlamalara rağmen konsolidasyon kavramının sorunlu bir morfolojisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Başka bir ifadeyle, literatürde konsolidasyon kavramsallaştırmasının aynı netlikte ve yaygınlıkta kabullendiğini söylemek mümkün değildir. Bunun en temel sebebi konsolidasyon kavramının doğasındaki sorunlu semantiktir. Bazı siyaset bilimcilere göre (O'Donnell, 1996; Bunce 1995a ve 1995b) demokratik konsolidasyonun sağlanabilmesi için demokrasinin bir son noktasının olması gerekir. Oysa demokrasi bir son değil, sonu olmayan bir süreçtir; dolayısıyla demokrasinin konsolide olması gibi bir durum söz konusu olamaz. Aynı şekilde muğlak anlamından dolayı konsolidasyonun normatif ya da ampirik olarak ölçülmesinin mümkün olmayacağı da bu eleştirmenler tarafından dile getirilmiştir.

Post-komünist geçiş süreciyle ilgili önemli tartışmalardan bir tanesi de geçiş sürecinin kapsamı ile ilgilidir. Çalışmaların büyük bir çoğunluğu, komünizm sonrası geçiş sürecini yaşayan ülkelerin bir bütün olarak tek bir potada değerlendirilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, Doğu Avrupa'nın eski komünist sistemleri ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan yeni cumhuriyetlerle birlikte Latin Amerika ülkelerinin demokrasiye geçiş süreçleri aslında büyük bir resmin farklı yanlarını yansıtmaktadır. Esas büyük resim otoriter yönetimden demokratik yönetime geçiş hikâyesidir. Bu teori, post-komünist ülkelerin tamamının komünist otoriter sistemlerden liberal demokrasiye veya demokrasinin herhangi bir çeşidine doğru "geçiş" sürecinde oldukları ve bu sürecin

³ Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde konsolidasyon kavramı bu anlamlara gelecek şekilde kullanılacaktır.

demokrasinin konsolidasyonunu ile tamamlandığı veya tamamlanacağı temel önerisine dayanmaktadır. Ancak, bu görüşlere katılmayan muhalif bir ekolün oluştuğunu belirtmek gerekir. Uluslararası siyasal bağlam, uluslararası ekonomik bağlam, demokratikleşme dalgasının bir veya birkaç olması, otoriter yönetimlerin doğasındaki farklılıklar, ülkelerin demokratik bir geleneğe sahip olup olmamaları, geçiş yöntemleri, geçiş takvimi, elitlerin veya kitlelerin geçişteki rolleri ve gelecek öngörüsü iki ekol arasındaki temel tartışma noktalarından bazılarını oluşturmaktadır.

Demokrasiye geçiş ve konsolidasyon teorilerinin en önemli temsilcileri olan, Philippe C. Schmitter ve Terry Lynn Karl, bu teorinin temel ilkelerini ortaya koydukları iki makalelerinde (Schmitter ile Karl, 1994; Karl ve Schmitter, 1995), Doğu ve Güney Avrupa ülkeleri arasında bazı farklılıklar olduğunu kabul etmekle birlikte, Doğu Avrupa'daki geçiş süreçlerinin Güney Avrupa, eski Sovyet Cumhuriyetleri ve hatta Latin Amerika'daki demokratikleşme süreçleriyle karşılaştırılabileceğini ve karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedirler. Çünkü otoriter bir sistemden demokratik bir sisteme geçiş tecrübesi yaşıyor olmaları, tüm bu örneklerin ortak ve birleştirici bir özelliğidir. Dolayısıyla, Schmitter ve Karl'a göre demokrasiye geçiş (*transition*) ve konsolidasyon (*consolidation*) teorileri tüm komünizm sonrası örneklerle uygulanabilir.

Bu teorinin savunucuları post-komünist örnekler arasındaki farklılıkları inkâr etmezler; ancak ısrarlı bir şekilde ülkeler arası, bölge içi ve bölgeler arası örneklerin benzerlikleri üzerinde odaklaşırlar. Bu karşılaştırmalı siyasetçilere göre, Sovyetolojistler ve alan araştırmacıları "kimlik siyaseti"ne, etnik çatışmalara veya etnik yönden bölünmüş toplumlara gereğinden fazla vurgu yapmaktadırlar. Ancak, yine de bu teorisyenlere göre, teoriler benzerliklerin yanı sıra farklılıklara da gereksinim duyarlar ve dolayısıyla ortaya konacak her tür ilkeler ya da bölgeler arası farklılıkların teorilerini zayıflatmayacağını bilakis güçlendireceğini iddia ederler. Tıpkı Karl ve Schmitter gibi Beverly Crawford ve Arend Lijphart (1995) da bölgeler arası araştırmaların daha verimli sonuçlar doğuracağı, dolayısıyla teşvik edilmesi gerektiğini iddia ederler.

Valerie Bunce (1995a ve 1995b) ve Ghia Nodia (1996) ise bu görüşleri reddederek, geçiş sürecini yaşayan ülkeler arası ya da bölgeler arası karşılaştırmaların elma ile armudu karşılaştırmak ile eş anlamlı olacağını iddia ederler. Komünizm sonrası ülkelerin birbirleriyle karşılaştırılmasının makul karşılanabileceğini belirten bu muhalif grup üyelerine göre de hemen hemen tüm post-komünist ülkeler, bir çeşit demokrasiye geçme niyetlerini ortaya koyma hususunda birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Nodia'ya (1996: 19) göre, geçişin nereden olduğu konusu açık olmakla birlikte, nereye doğru olduğu hususu oldukça sorunludur: "Demokratik olmayan bir sistemden geçiş niyeti aleniyken, bu geçişin demokrasiye mi, demokrasimsi bir sisteme mi, yoksa demokrasi olduğunu iddia eden bir sisteme mi doğru olduğunu kestirmek mümkün değildir. Aynı şekilde, komünizm sonrası liderlerin demokrasiye geçişi "farklı şartlar altında, farklı fedakârlık duygularıyla ve farklı başarılarla" gerçekleştirme niyeti göze çarpmaktadır. Farklı coğrafyaların geçiş sürecinde farklılıklar yarattığını belirten transitolojist ekol karşıtları, ülkeler ve bölgeler arası benzerliklerden ziyade, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Orta Asya ülkeleri arasındaki sosyal, kültürel ve tarihsel farklılıkları ön plana çıkartmayı yeğlemektedirler.

Demokrasiye geçiş ve konsolidasyon teorisinin karşıtlarına göre, post-komünist örnekler o denli büyük farklılıklar göstermektedir ki, tüm bu örnekleri tek ve birleşik bir teorinin potasında eritmek mümkün değildir. Geçiş ve konsolidasyon ekolüne muhalif gruba göre, ülkeler arası karşılaştırma bir yana sadece Rusya başlı başına karşılaştırmalı birleşik bir teori içine sığmayacak düzeyde büyük ve karmaşıktır. Valerie Bunce, bu denli kapsamlı karşılaştırmaların zararlarının, getireceği faydalardan çok daha büyük olduğunu ileri sürer. Bunce'un ön plana çıkarttığı en önemli konulardan bir tanesi de, daha önce de belirtildiği gibi,

“konsolidasyon” kavramının sorunlu morfolojisi ile ilgilidir. Bunce’a göre demokrasi bir sonuç değil bir süreç olduğuna ve bu süreç hiçbir zaman tamamlanamayacağına göre, demokrasinin bir son durum olduğu anlamına gelecek “konsolidasyon”dan bahsetmek mümkün değildir.

2.2. Post-Komünist Dünyada Farklı Demokrasiler, Demokrasiye Meydan Okumalar ve Muhtemel Rakip İdeolojiler

Transitoloji ve konsolidoloji literatürünün yoğunlukla üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de komünizm sonrası oluşan yeni ortamda oluşan ideoloji boşluğu ve bu boşluğun nasıl doldurulacağı sorunsalıdır. Bu bağlamda, geçişin gerçekten de demokrasiye doğru bir geçiş mi olduğu, eğer geçiş demokrasiye doğruysa ne tür bir demokrasi anlayışının post-komünist ülkelerde hüküm sürdüğü, eğer değilse hangi ideoloji ya da ideolojilerin demokrasi karşısında muhtemel rakip ideoloji konumunda olduğu temel sorunsallar olarak göze çarpmaktadır.

Literatürün büyük bir kısmı, daha önce de ifade edildiği üzere, komünizm sonrası oluşan bu yeni ortamda alternatif tek sistemin demokrasi olduğunu ortaya koymaktadır. Francis Fukuyama’nın (1989 ve 1992) klasikleşmiş “tarihin sonu” tezi, bu görüşü en çarpıcı şekilde ileri süren çalışmaların başında gelmektedir. Bilindiği üzere, Fukuyama, özetle komünizme dayalı sistemlerin ortadan kalkmasını bir çeşit “tarihin sonu” olarak değerlendirmiş ve bundan sonraki dönemde demokrasinin dünyadaki tüm ülkeler açısından tek alternatif konumunda olduğunu ileri sürmüştü. Ancak geçiş sürecinin demokrasiye ya da demokrasinin bir çeşidine doğru aktığını ileri süren transitolojist ve konsolidolojistlerin bile genel anlamda Fukuyama kadar net ve iyimser olduğunu söylemek mümkün değildir.

Post-komünist örneklerdeki rejim değişimi konusunda transitolojist ve konsolidolojistler arasında oldukça önemli fikir ve yaklaşım farklılıklarının olduğu söylenebilir. Kimi karşılaştırmalı siyaset bilimcilere göre, özellikle Sovyetler Birliği’nden ayrılan ülkeler otokrasiden dengeli cumhuriyetlere kadar sıralanabilecek ölçekte hala otoriter yönetimler olarak değerlendirilirken, diğer bir kısım tüm post-komünist örneklerin liberal demokrasiye ya da bir çeşit demokrasiye doğru evrildiğini iddia ederler. Ken Jowitt (1996), komünizm sonrası ülkelerin bir çeşit geçiş süreci yaşadıklarını, ancak oluşan yeni ortamda iktidarların kendilerini meşru gösterecek yeni, açık ve net bir ideolojik bağlamdan yoksun olduklarını belirtmektedir. Demokrasiye doğru bir geçişi öngören siyaset bilimciler de geçiş sürecini yaşayan ülkelerin ne tür bir demokrasiye doğru gittikleri hususunda farklı görüşler ortaya koymaktadırlar.

Latin Amerika’daki demokrasi tecrübeleri konusunda ciddi çalışmalarıyla bilinen Guillermo O’Donnell (1994) post-komünist ülkelerin temsili demokrasiye değil, delegatif demokrasi (*delegative democracy*) olarak adlandırdığı yeni tür bir demokrasiye doğru yol aldıklarını belirtir. Özellikle Arjantin, Brezilya, Peru gibi Latin Amerika ülkeleriyle, Kore gibi Asya ülkelerinde uygulanan sistemlerden esinlenerek kavramsallaştırdığı delegatif demokrasiler, çoğu zaman demokratik yöntemlerle seçimlere gitmesine rağmen, sivil toplum ve halkın tercihlerini yansıtabilecek demokratik kurumlardan yoksundur. Başkanlık seçimlerini kazanan adayın ülkeyi bir sonraki seçime kadar dilediği şekilde yönetmesi olarak da tanımlanabilecek delegatif demokrasiler, seçimlerden sonra genelde ciddi siyasal sorunlarla karşılaşabilir ve konsolide demokrasiler olarak nitelendirilemezler. Ancak O’Donnell’a göre, delegatif demokrasiler, Robert Dahl’in poliyarşi anlayışının şartlarını yerine getirmeleri hasebiyle demokratik geleneklere uygundur, hatta temsili demokrasilere göre daha demokratik ancak daha az liberaldir.

Bu bağlamda diğer bir ayırımı da Fareed Zakaria (1997) klasikleşmiş eserinde ortaya koyar. Sadece post-komünist örnekleri değil, dünya üzerindeki mevcut demokrasilerin büyük bir çoğunluğunu liberal olmayan demokrasiler (*illiberal democracies*) olarak adlandıran

Zakaria'ya göre, bu demokrasiler özgür kurumlardan ve liberal anayasalar veya anayasal liberalizmden yoksundur. Michael McFaul'ın (1999) post-komünist sistemler için kullandığı seçime dayalı demokrasiler (*electoral democracies*) kavramsallaştırması da esasında O'Donnell'in delegatif demokrasi ve Zakaria'nın liberal olmayan demokrasi mefhumlarıyla çok büyük benzerlikler taşımaktadır. Tüm bu demokrasi çeşitleri, esasen sistemlerin büyük oranda sadece düzenli yapılan seçimlere dayandığını, ancak seçimlerden sonra ülkelerin ciddi rejim sorunlarıyla karşılaştıklarını ifade etmektedir.

Bu tartışmalara farklı ifadeler ve farklı bir kavramsallaştırma ile katılan isimlerden bir tanesi de Ellen Comisso'dur. Comisso'ya (1997) göre, post-komünist ülkelerde demokrasinin durumu değerlendirilirken, bardağın sadece boş tarafına değil, dolu tarafına da bakmak gerekir. Comisso öncelikle prosüdürel (*procedural*) ve gerçek (*substantive*) demokrasiler olmak üzere ikili bir ayırım yapar. Gerçek demokrasileri kendi içinde liberal, ulusal (*national*) ve eşitlikçi (*egalitarian*) olmak üzere üçe ayıran Comisso'ya göre komünizm sonrası ülkelerin hiçbiri gerçek demokrasilerin bu üç türünden hiçbirinin unsurlarını tam manasıyla yerine getirememektedirler. Comisso'ya göre bu ülkeler en iyi ihtimelle prosüdürel demokrasiler grubunda değerlendirilebilirler. Prosüdürel demokrasi de tıpkı *illiberal*, *delegative* ve *electoral* örneklerde olduğu gibi demokrasinin sadece seçim bölümüyle ilgilidir.

Komünizm sonrası ülkelerin nereye yönelecekleri hususunda, demokrasi veya demokrasinin belli bir çeşidi dışında ortaya konan farklı cevaplar da vardır. Bu bağlamda milliyetçilik, özellikle etnik milliyetçilik, demokrasiye alternatif en önemli ideoloji olarak değerlendirilmektedir. Bazı çalışmalar (ör., Bingöl 2004, Schophlin 1991) post-komünist dünyada liberal demokrasiden ziyade milliyetçi ideolojilerin en önemli meşrulaştırıcı güce sahip olduğunu iddia ederler. Özellikle etnik yönden heterojen ülkelerde egemen etnik grubun iktidar mücadelesinde milliyetçi ideolojiyi en etkili ve maliyetsiz yol olarak tercih edeceği belirtilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda etnik ve medeni (*civic*) milliyetçilik arasında bir ayırım konulduğu dikkati çekmektedir. Medeni milliyetçiliğin etnik milliyetçiliğe nazaran demokrasiyle uyum içinde bir arada yaşayabileceği, ancak Orta Asya Cumhuriyetleri başta olmak üzere özellikle eski Sovyet Cumhuriyetlerinin etnik milliyetçi bir söylemle bağımsızlık sonrası sistemlerini meşrulaştırmaya çalıştıkları bu çalışmaların ana temasını oluşturmaktadır (Bingöl, 2004).

2.3. Siyasal Sistem ve Kurumsal Yeniden Tasarım Tartışmaları: Anayasalar, Siyasal Partiler, Seçimler, Parti ve Seçim Sistemleri

Geçiş sürecinin en önemli tartışma konularından bir tanesi de yeni dönemle kurumsal yeniden yapılanma ve yeni sistem arayışları sorunudur. Bu bağlamda, post-komünist ülkelerdeki anayasacılık, başkanlık ve parlamenter sistem tercihlerine yönelik siyasal sistem arayışları, siyasal partiler, seçimler, parti ve seçim sistemleri ayrıntılı analizlere tabii tutulmuştur.

Sovyet tipi eski komünist rejimlerde siyasal özgürlükler temel bir ilke olarak kabul edilmediğinden, post-komünist dünyada siyasal özgürlüğün kurumsal bir yansıması ve felsefik kaynağı olarak anayasacılık oldukça önemsenmiş ve bu konuda oldukça yüklü bir literatür oluşmuştur. Tartışmaların genel olarak farklı yaklaşımlarla çok yönlü yapıldığını söylemek mümkündür. Anayasa yapma sürecini etkileyen dinamikler, siyasal prosedürler, güçler ve konuların analizi; anayasaların yasal birer metin olarak kalitesi ile anayasaların bireysel ve kolektif siyasal davranışlara etkileri gibi konular komünizm sonrası dönemde anayasacılık alanındaki temel tartışma başlıklarından bazılarını oluşturmaktadır.⁴

⁴ Post-komünist ülkelerde anayasacılık üzerine daha ayrıntılı analizler için, bkz., Anderson, 1997a, Elster vd. 1998, Kubicek 1998, McGragor 1996, Sharlet 1997, Stepan ve Skach 1993, Treacher 1996 ve Wise ve Brown 1999.

Geçmişin mirası, post-komünist ülkelerde anayasa yapma sürecini oldukça olumsuz etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Charles Wise ve Treyor Brown (1999) Ukrayna'da; Robert Sharlet (1997) ise Rusya'daki anayasacılık tartışmalarında geçmişin olumsuz mirasının etkilerini ayrıntılı bir şekilde işlemektedir. Sharlet'a göre değiştirilmesi zor anayasalardan biri olarak değerlendirilebilecek Rusya'daki anayasacılık tartışmalarında başkan yardımcılığı hususu, Gorbaçev ve Yeltsin'in başkan yardımcılığı görevlerinde bulunan, sırasıyla Yanayev ve Rutskey örneklerindeki olumsuz miras ile açıklanabilir. Diğer taraftan, Wise ve Brown, Ukrayna'da anayasa yapıcılığında önemli bir sorun olarak görülen geçmişin olumsuz mirasının yeni kurumsal düzenlemelerin yapılması ve yeni siyasal aktörlerin kararlarıyla aşılabilecek bir sorun olduğunu belirtmektedir.

Özellikle Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden yeni ülkelerdeki Anayasa yapımı sorunu çok daha derin ve geniş ayrıntılar içermektedir. Bu bağlamda, siyasal sistem ve ultra-başkanlık sistemi tartışmaları, başkana veya yürütmeye verilen yetkiler; yasama ve yargı erklerinin oluşturulması, yetkileri, birbirleriyle ve yürütmeye olan ilişkileri; resmi dil sorunu, bayrak ve diğer semboller; kurucu unsur veya unsurlar, anayasaların değiştirilme şekli gibi anayasacılık için hayati sayılabilecek temel sorunlar önemli tartışma konuları olarak göze çarpmaktadır.

Post-komünist çalışmaların önemli bir kısmı da siyasal sistem tercihi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵ Bu alanda, konsolide bir demokrasiye ulaşmak için parlamenter ya da başkanlık sistemi tercihinin ya da sistem düzenlemelerinin gerçekten de önemli olup olmadığı, sistem tartışmalarının demokrasinin gerçek anlamda yerleşmesiyle mi, yoksa siyasal ve ekonomik elitin iktidarlarını güvence altına almaya yönelik manevralar mı olduğu temel tartışma konularını oluşturmuştur. Özellikle Orta Asya cumhuriyetlerinde uygulanan süper başkanlık sisteminin demokrasi ve demokratik konsolidasyon açısından oluşturduğu olumsuz iklim ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

Bu tartışmalarda, ayrıca başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin olumlu ve olumsuz yönleri ve farklı uygulamaları vurgulanmıştır. Ampirik çalışmaların büyük bir çoğunluğu demokrasilerinin konsolide olması bağlamında post-komünist ülkeler arasında parlamenter sistemi tercih eden ülkelerin başkanlık sistemini tercih eden ülkelere sayıca çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak aynı ampirik çalışmalar, belli oranda başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin de konsolide demokrasilere ulaşabildiğini göstermektedir.

Post-komünist dünyada partiler, seçimler, parti ve seçim sistemleri gibi demokratik kurumların oluşturulması da kapsamlı kapsamlı bir şekilde tartışılan konulardır.⁶ Parti ve seçim sistemleri, iyi işleyen istikrarlı ve modern demokrasiler için temel özellikler olarak değerlendirilmiştir. Siyasal partiler istikrarlı bir demokratik ortam için gerekli araçları sağlayan siyasal temsilin aktörleri olarak görülmekte, bu yönüyle siyasal partiler sadece sosyal ve siyasal alanın yansımaları olarak değil; aynı zamanda, demokratikleşme sürecindeki ülkelerin gelişimine yön veren önemli aktörler olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda transitologlar üç önemli unsur üzerinde yoğunlaşmıştır: (1) seçim yasaları ve parti davranışlarını yöneten kurallar, (2) post-komünist ülkelerde istikrarlı bir şekilde oy kullanma süreleri ve (3) sistemde aktif olarak yer alan siyasal parti sayısı veya başka bir ifadeyle parti sistemleri.

⁵ Post-komünist ülkelerde başkanlık ve parlamenter sistem üzerine daha ayrıntılı analizler için, bkz., Agh 1995, Baylis 1996, Bingöl 2004, Kubicek 1998 ve Stepan ve Skach 1993.

⁶ Post-komünist ülkelerde siyasal partiler, seçimler, parti ve seçim sistemleri üzerine ayrıntılı analizler için, bkz., Anderson 1997b, Bielasiak 1999, Carey 1997, Evans ve Stephen 1993 ve 1995, Ishiyama 1997, Kitschelt, 1995, Kitchelt, vd. 1999, Kullberg ve Zimmerman 1999, Miller, vd. 1998, Moser 1997 ve Shvetsova 1999.

Demokrasiye geçiş tartışmalarının önemli bir kısmı post-komünist ülkelerdeki seçimler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ülkelerde uygulanan seçim sistemleri, tartışmaların önemli bir ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Duverger'in tek adaylı çoğunlukçu seçim sistemlerinin nispi temsile dayalı seçim sistemlerine oranla ülkelerdeki parti sayısını artırdığına dair hipotezinin sıklıkla hatırlatıldığı seçim sistemleri ile ilgili tartışmalarda, kimi post-komünist ülkelerin bu duruma istisna oluşturduğu da belirtilmektedir. Örneğin, Robert G. Moser (1997) Rusya'da çoğunlukçu seçim sistemi uygulamasına rağmen, çok sayıda siyasal partinin varlığını devam ettirerek oldukça parçalı bir sistem oluşturduğunu belirtmektedir.

Demokratikleşme sürecine giren ülkelerde demokrasiye geçişi sağlayan ilk seçimlere özellikle dikkat çekilmektedir. Geçiş sürecindeki bu ilk seçim sonuçları John T. Ishiyama'ya (1997) göre ülkelerin demokrasiye geçiş süreçlerini ve demokratik konsolidasyonlarını son derece derin etkilemektedir. Çünkü bu seçimleri kazanan her kim olursa olsun oyunun kurallarını kendi avantajlarına olacak ya da ülkenin demokrasi geleceğini etkileyecek şekilde yeniden tasarlama gücünü elde edecek ve bu durum da son tahlilde ülkedeki gelecek siyasal gelişmeleri derinden etkileyecektir. Post-komünist dönemdeki ilk seçimlerin özellikle eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin siyasal gelişiminde oldukça önemli rol oynadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yapılan seçimlerin demokratik kifayetsizliklerinin ön plana çıkartıldığı çalışmalarda (ör. Anderson, 1997b ve Bingöl, 2004), Orta Asya cumhuriyetlerinde yapılan ilk dönem seçimleri; sonuçları önceden belli, sadece mevcut liderlerin otoritelerini meşrulaştırmaya yönelik ve demokratik normlardan oldukça uzak olarak değerlendirilmiştir.

Geçiş seçimlerinin önemine değinilen analizlerde elit ile halk arasındaki beklentiler ve algılamalardaki farklılıklar üzerinde de durulmuştur. Bazı batılı siyaset bilimciler (ör. Kullberg ve Zimmerman, 1999) ilk seçimlerde kullanılan oyların genelde, ekonomik reformun getirdiği bedelleri halkın protesto edişinin ifadesi ya da reformist elitlerin liberal politikalarına karşı kitlelerde ortaya çıkan şüphenin bir yansıması olarak ifade ederler. Bu bağlamda siyasal elitler ile geniş halk kitleleri arasındaki muazzam ayırım kamuoyu yoklamalarına dayalı ampirik verilerle ortaya konulmaktadır. Timothy Frye'a (1997) göre siyasal elit esasen kendi siyasal iktidarlarını güçlendirme doğrultusunda kurumlar tasarlama çabasıdadır; ancak, bu kurumsal tercihler önemli ölçüde seçim sonuçlarındaki belirsizlikler tarafından şekillenmektedir.

Parti sistemleri üzerine yapılan tartışmaların bir kısmı da post-komünist dünyadaki siyasal partilerin çatışma boyutu (*political cleavages*) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Herbert Kitschelt (1995, Kitschelt, vd. 1995), post-komünist parti sistemlerinin programa dayalı çatışma boyutu (*programmatic cleavages*) etrafında şekillenmesi ile klientelistik veya karizmatik partilere dayanması durumları arasında ayırım yapılması gereğine işaret eder. Milliyetçiliğin yükselmesi ve sanayi devrimi, Avrupa'daki partiler arasında dört farklı (merkez-çevre, laik-dindar, kırsal-kentsel ve patron-işçi) çatışma boyutunu ortaya çıkarmasına karşın; komünist sistemlerin yıkılmasından sonra oluşan ortamın partileri üçlü bir siyasal çatışma boyutu (karizmatik, klientalistik ve programa dayalı) ile birbirinden ayırdığı belirtilmektedir. Geoffrey Evans ve Stephen Whitefield (1993, 1999), özellikle Rusya ve Doğu Avrupa'daki parti rekabetinin bölgedeki ülkelerin farklı piyasa deneyimleri, etnik homojenlikleri ve kurumsallaşmış devlet kurumlarına göre farklılık arz ettiğini ortaya koyarken, William Miller vd. (1998) ise komünizm sonrası ülkelerde partilere karşı seçmenlerin duyduğu sempatiyi değer temelli ölçme yolunu tercih etmişlerdir.

2.4. “Yeni” Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Elitler: Halk ile Algılama Farklılıkları, Elit Değişimi ya da Elitlerin Yeniden Üretimi

Komünizm sonrası demokrasiye geçiş tartışmalarından bir tanesi de geçiş sürecini yaşayan ülkelerde halk ve elitin rejim değişimine bakış açısı, halk ve elit arasındaki ilişkiler, benzer ve farklı algılamalar ve siyasal, kültürel ve ekonomik elitlerin niteliği ve değişimi ile ilgilidir.⁷ Post-komünist tartışmalarda elit ilişkileri ve davranışlarındaki değişim rejim değişiminin de en temel belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda en fazla işlenen konu, ülkelerinin kaderlerini yeni dönemde etkileyecek siyasal aktörlerin eski komünist *entelijentsiyadan* mı yoksa yeni liberal ve/veya milliyetçi entelektüellerden mi oluştuğu sorudur. Yine aynı anlamda yeni elitin siyasal davranışı ya da oyunu oynama tarzının gerçekten de yerleşik demokrasilerde olduğu gibi mi, yoksa eski totaliter komünist sistemdeki gibi mi olduğu önemli tartışma konularından birini oluşturmuştur.

Siyasal elit konusunda tartışmaların birbiriyle çatışan iki teori etrafında yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi olan elitin kendini yeniden üretmesi teorisi (*elite reproduction theory*) post-komünist dönemdeki devrim niteliğindeki değişimin elitin sosyal kompozisyonunu etkilemediğini öne sürer. Bu teoriye göre eski *nomenklatura*, her zaman için sınıf yapısının en tepesinde kalmayı becerebilmiş, şimdi de yeni *burjuvazi* olma yolunda önemli mesafe kat etmiştir. İkinci teori olan elit dönüşüm teorisi (*elite circulation theory*) ise demokrasiye geçiş sürecinin sınıf hiyerarşisinin en tepesinde bir yapısal değişimle sonuçlandığını ve yönetim kademeleri için yeni ilkeler temelinde yeni personelin yetiştiğini iddia eder.

Çoğu transitolojiste göre, komünizm sonrası ülkeler açısından uluslararası çevre, iç siyasal kurumlar ve ideolojide ciddi değişimler yaşanmasına rağmen, siyasal elitlerin de aynı ölçüde değiştiğini söylemek mümkün değildir. En azından komünizm sonrası dönüşüm sürecinin ilk dönemlerinde kurumsal yapıda ciddi değişiklikler olmasına rağmen, siyasal aktörler noktasında belli bir istikrardan söz edilebilir. Birçok siyaset bilimciye göre, sosyo-ekonomik sistem radikal bir şekilde değişmiş, ancak sınıf yapısının tepesinde bulunanlar aynı kalmıştır. Başka bir deyimle elit büyük oranda yerinde kalmış, elitin otoritesini, gücünü ve ayrıcalıklarını meşrulaştırmak için kullanmış olduğu ilkeler değişiklik göstermiştir.

Özellikle Doğu ve Orta Avrupa’da yeni siyasal sistemlerin en önemli mevkilerini komünist olmayan “yeni” entelektüellerin oluşturduğu kabul edilmekle birlikte, bu “yeni” elitler ile eski komünist *entelijentsiya* arasında çok büyük benzerlikler olduğu belirtilmektedir. Mevcut liderlerin büyük oranda komünist dönemin bir alt düzeyinde görev alan ve eski sistemin sıradaki elitleri olup eski sisteme de sadık sayılabilecek üyelerinden oluştuğu genel kabul görmektedir. Bu elitlerin eski düzen altında da oldukça rahat bir yaşam idame ettiklerini, dolayısıyla eski sistemin önemli destekçileri arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz. Thomas A. Baylis’e (1996) göre tıpkı selefleri gibi “yeni” siyasal elit de halkın kaygılarından oldukça uzak olup, kurumsallaşmış demokratik sistemlerin önemli sacayağını oluşturan pazarlık etme, taviz verme ve uzlaşma konularında daha öğrenecek çok şeyleri vardır. Bu sözden olmak üzere, transitolojistlerin büyük bir çoğunluğu elitin kendini yeniden üretme (*reproduction*) teorisinin post-komünist dünya için daha açıklayıcı bir teori olduğunu iddia ederler. Polonya elitin yeniden üremesi noktasında istisna oluştururken, özellikle Rusya’da bürokratik kast sisteminin kendisini nesiller boyu yeniden üretmesi öngörülmektedir.

⁷ Post-komünist dönemde siyasal elitler konusunda daha ayrıntılı analizler için, bkz., Baylis 1994, Böröcz ve Rona-Tas 1995, Evans ve Whitefield 1995, Fodor, vd. 1995, Higley, vd. 1996, Jones 1999, Miller, vd. 1997, Mishler ve Rosa 1997, Szelenyi 1995 ve Toka 1995.

Elit teorileri üzerinde yoğunlaşan siyaset bilimcilere göre, demokrasiye geçiş sürecini yaşayan eski komünist ülkelerde ekonomik elit değişimi, siyasal ve kültürel elit değişimine göre daha yavaş seyretmektedir (Böröcz ve Rona-Tas, 1995, Fodor, vd. 1995). Bu siyaset bilimcilere göre, 1989 devrimleri siyasal alanın karakterini değiştirme ve eski siyasal liderliği ortadan kaldırmaya yönelik siyasal devrimler olduğu için, öncelikle siyasal elitin değişimi hedef alınmıştır. Dolayısıyla belli ölçüde ekonomik elit değişimi söz konusu ise de bu çoğunlukla diğer değişimlere bağlı ve bu değişimlerin bilinçlice planlanmamış bir sonucudur.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu ülkelerde komünist dönemden post-komünist döneme geçişte elit devamlılığı, demokratik değişimin de olmadığı veya olamayacağı şeklinde yorumlanmamaktadır. Bilakis, bu durumun birçok ülkede demokratik rekabeti teşvik eden daha da güvenli bir ortam sağladığı iddia edilmektedir. Bazı siyaset bilimciler (ör. Higley, vd., 1996) daha da ileri giderek demokrasinin kısmen kökleştiği ülkelerde eski komünist elitin demokratik kurumların oluşması ve güçlenmesine katkı sağladığını ve bundan sonra da sağlayabileceğini iddia ederler.

Post-komünist dünyada halkın ya da genel anlamda kamuoyunun demokrasiye ve demokratik konsolidasyona bakış açısı ve algılaması, demokrasiye geçiş sürecini etkileyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. Literatürün bu alandaki tüm çalışmalarında genel anlamda kamuoyunun demokratik değerlere bağlılığının ve demokratik kurumlardan memnuniyetinin ve desteğinin demokratik bir rejime geçişteki önemine dikkat çekilmektedir. Bu anlamda, post-komünist dünyadaki kamuoyunun demokratik değerleri ve kurumları algılamaları ve bundan kaynaklı destekleme dereceleri arasındaki farklılıklar da ampirik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Geoffrey Evans ve Stephen Whitefield (1995) siyasal kurumlarla birlikte “çıkartemseli”nin demokrasiye karşı halk desteğinin derecesini belirlediğini ileri sürerken, Gabor Toka (1995) post-komünist dönemde ortaya çıkan ekonomik şartların halkın demokrasiden memnuniyetini ve dolayısıyla demokrasiyi desteklemesini etkileyen en önemli faktör olduğunu belirtmektedir. William Mishler ve Richard Rosa (1997) ise halkın demokrasiyi algılamasında psikolojik bakış açısının önemini ön plana çıkararak, halkın “güven, güvensizlik ve şüphe” gibi hislerinin demokrasiye ve demokratik kurumlara bakış açısında belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Sivil toplum tartışmaları da demokrasiye geçiş literatüründe önemli bir yere edinmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum ile demokratikleşme ve/veya liberalleşme arasındaki yakın ilişki ön plana çıkarılırken, sivil toplum ile devlet sektörü arasındaki farklılıklar da işlenmiştir. Ayrıca “sivil toplum,” “siyasal toplum”dan ayırt edilirken, “ne devletin ne de özel sektörün bir parçası olmayan geniş bir alan” olarak tanımlanan “sivil toplum” kavramı yerine “üçüncü sektör” ya da “demokratik toplum” kavramları da tercih edilmiştir. Hangi grupların sivil toplum şemsiyesi altında toplanabileceği, örneğin dini ve etnik kültürel grupların sivil toplum olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, bu alandaki önemli tartışma konularından bazılarını oluşturmaktadır.

2.5. Ulus, Devlet ile Ulus ve Devlet İnşası Tartışmaları

Komünizm sonrası geçiş sürecini inceleyen siyaset bilimcilerin yoğunlaştığı diğer bir alan da post-komünist ülkelerde, özellikle de bağımsızlıklarına yeni kavuşan eski Sovyet Cumhuriyetleri’nde devlet, ulus; devlet ve ulus inşası ve milliyetçilik ile demokrasi arasındaki ilişkidir.⁸

Demokrasi modern bir devlet yönetim şekli olduğuna göre, devletsiz modern bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Modern demokratik bir ülke, halkın katılımına

⁸ Bu konularda yapılmış ayrıntılı analizler için, bkz., Bingöl 2004, Cirtautas 1995, Crawford ve Lijphart 1995, Kolsto 1996, Leff 1999, Linz ve Stepan 1996, Schophlin 1990 ve 1991 ve Tolz 1998.

dayanırken, milliyetçilik halkın kim olduğu ile ilgili muhtemel tanımlardan bir tanesini sağlar. Bu bağlamda üç önemli sorunsal üzerinde durulmuştur: (1) Niçin modern bir demokrasi için egemen bir devletin varlığı ön koşul olarak görülmektedir? (2) Niçin devlet inşası ve ulus inşası teorik ve tarihi yönlerden farklı süreçler olarak değerlendirilmektedir ve belki de en önemlisi (3) ulus-devlet ve demokrasi ne zaman uyumlu bir şekilde bir arada yaşar veya ne zaman çatışır ve buna bağlı olarak bu iki unsurun çatıştığı durumda demokrasiyi kurumsallaştırmak için neler yapılabilir?

Bütün önemli siyasal aktörlerin kabullenebildiği devlet sınırlarının tanımlanması ve halkın sadakatine mazhar yeni siyasal kurumların oluşturulması şeklinde tanımlanabilecek *devlet inşası* ve devleti oluşturan kitlenin kim olduğunun tanımlanması, halkın ulusal kimliğinin veya belli bir ayırt edici topluluğa aidiyet duygusunun oluşturulması veya teşvik edilmesi şeklinde tanımlanabilecek *ulus inşası* demokratikleşme sürecini önemli ölçüde etkileyecek unsurlar olarak görülmüş ve bu sebeple post-komünist çalışmalarda önemli bir tartışma başlığı oluşturmuştur. Bu alanda, demokratikleşme ile uluslaşma arasındaki hassas dengelere dikkat çekilerek özellikle komünizm sonrası çok uluslu ve/veya etno-federal devletlerin ulus ve devlet inşasında yaşadıkları zorluklar irdelenmiştir.

Bulgaristan, Romanya ve Polonya gibi üniter devletler ile Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Brezilya gibi federal devletlerde uygulamaya konulan kimlik politikaları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği gibi etno-federal devletlerde liberalleşme ve demokratikleşme sürecinin ilk yıllarında önceki dönemlerden miras kalan etnik çatışmaların çözümü için öncelikle komünist çözümler üretilmiştir. İster etnik ister medeni (*civic*) anlamda olsun ulus-inşasının bu bölgelerde eksik kaldığı ya da tamamlanamadığı ve yeni kurulan bağımsız cumhuriyetlerin aynı zamanda devlet olmak için gerekli kurumlardan da yoksun olduğu gerçeğinden hareketle, özellikle Sovyetler Birliği'nden ayrılan yeni cumhuriyetlerde ulus ve devlet inşası ve buradan kaynaklı sorunlar detaylı analizlere tabii tutulmuştur. Bu bağlamda önemli sorunlardan bir tanesi, ister tarihi bir devlet ve ulus tecrübesine sahip olsun ister olmasın, yeni kurulan cumhuriyetlerdeki yerli ve egemen etnik unsurların ulus inşasında kendi etnik norm ve değerlerini ön plana çıkarma çabaları göze çarpmaktadır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden Orta Asya ve Baltık Cumhuriyetleri başta olmak üzere yerli olmayan etnik azınlıkların dış göçe zorlanması ve devletin karar verme süreçlerinden dışlanmaları, önemli ve hassas gelişmeler olarak değerlendirilmiştir (Bingöl 2004, Kolsto 1996, Linz ve Stepan 1996).

Sadece ulus ve devlet anlamında tarihi bir mirasa sahip olmayan yeni ülkeler açısından değil, aynı zamanda Rusya gibi hem devlet hem de ulus bağlamı derin tarihsel mirasa sahip ülkelerde dahi post-komünist dönemde oldukça farklı ulusal kimlik tanım ve algılamalarının varlığı dikkat çekicidir. Örneğin, Vera Tolz (1998), Rusya'da entelektüel tartışmalarda beş temel ve farklı Rus milleti tanımının ön plana çıkarıldığını tespit etmiştir: (1) Rusların emperyal bir halk olarak tanımlandığı eski Sovyetler Birliği kimliği, (2) Ortak bir geçmiş ve kültürle birbirine bağlı tüm doğu Slavların bir ulusu olarak Ruslar, (3) Etnik kökenine bakılmaksızın Rusça konuşan bir topluluk olarak Rus kimliği, (4) Ortak kimliğin temeli olarak kan bağıını esas alan Rus kimliği ve (5) Etnik ve kültürel kökenlerine bakılmaksızın Rusya Federasyonu içinde yaşayan tüm yurttaşları kapsayan medeni (*civic*) bir Rus kimliği.

2.6. Siyasal ve Toplumsal Mirasın Sorgulanması, Geçmiş Mirasa Karşı Liberalizmin Zorunlulukları

Post-komünist çalışmaların önemli mihenk taşlarından bir tanesi de totaliter komünist rejimlerden liberal demokratik rejimlere geçiş sürecini yaşayan ülkelerin siyasal ve toplumsal geçmişi, sosyalizm ve komünizmin ne olduğu ve niçin çöktüğü, geçmiş mirasın bugüne olumlu ya da olumsuz etkileri ve yeni kurulan veya kurulmaya çalışılan liberal sistemlerin bu

bağlamda karşılaştığı meydan okumalar oluşturmaktadır.⁹ Geçmişin olumlu ya da olumsuz mirası hususunda, Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler arasındaki benzerliklerin yanı sıra, bu cumhuriyetler arasında merkezi kontrolün yoğunluğu, etkinliği ve genişliği; halk desteğinin ya da karşıtlığının derecesi ve reform hareketlerinin zamanlaması ve derinliği hususlarında ortaya çıkan farklılıklar bu alandaki temel tartışma başlıklarını oluşturmaktadır.

Komünizm sonrası dönemde rejim değişiminin gerçekleşmesinde sosyalist geçmiş miras ile liberal norm ve değerler arasındaki çelişki ya da dengeler, iki önemli ve karşıt teori üzerine bina edilmiştir. Beverly Crawford ve Arend Lijphart'ın (1995) önerdiği “geçmiş miras” (*legacies of the past*) ve liberalleşmenin zorunlulukları (*imperatives of liberalization*) kavramsallaştırması post-komünist dünyada rejim değişiminin anlaşılması ve anlatılmasında anahtar bir öneme sahiptir. Crawford ve Lijphart, “geçmiş miras” kavramsallaştırmasını komünizm sonrası geçişi Leninist rejim ve Sovyet egemenliği altında oluşturulan ve etkilerini bugüne kadar taşıyan sosyal, kültürel ve kurumsal yapının bir yansıması olarak açıklamaktadır. Bu görüşe göre bugünün ve geleceğin üzerinde hala geçmişin gölgesi mevcuttur ve genel olarak yeni kurumların tanıtılması ve savunulması bağlamı bugünün tartışmaları da yine geçmişin gölgelediği ortamda gerçekleşmektedir. Daha da önemlisi bu teorinin savunucuları geçmiş mirasın son tahlilde liberalleşme sürecine zarar vereceğini iddia ederler.

Crawford ve Lijphart'ın rejim değişimi için ortaya koydukları “liberalleşmenin zorunlulukları” yaklaşımına göre ise geçmişin olumsuz mirası yepyeni kurumlar oluşturularak ve uluslararası arenadan gelecek destek ve baskılarla ortadan kaldırılabilir. Bu teoriye göre “liberalleşme”, ancak liberalleşmenin temel şartları yerine getirildiğinde; liberal normlar, siyasal tartışma ve katılımın parametrelerini oluşturduğunda; uluslararası baskı siyasal süreçte liberalleri desteklediğinde ve yeni kurumlar hem ekonomik hem de siyasal arenada rekabeti sağlayacak şekilde oluşturulduğunda, önem arz edecektir. Bu iki yaklaşım arasındaki tartışmaların karşılaştırmalı araştırmaların yöntemi ve tasarımı konularında önemli açılımlar getirdiğini ortaya koyan Crawford ve Lijphart'a göre, esasında bu iki yaklaşım arasında keskin ayrımlar olmayıp bu iki tezin sentezlenmesi pozitif sonuçlar doğurabilir. Crawford ve Lijphart daha da ileri giderek, Leninizmden demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkan sorunları tam ve ayrıntılı bir şekilde belirleyebilmek için, bu iki yaklaşımın tezlerinin daha da genişletilmesi gerektiğini ileri sürerler.

Sosyalizm ve komünizmin ne olduğu, bugüne bıraktığı miras ve bu mirasın demokrasiye ve liberal normlara etkileri demokrasiye geçiş literatürünün önemli konularından bir tanesini oluşturmaktadır. Post-komünist dönemdeki karşılaştırmalı çalışmalar komünizmi birbiriyle çelişen beş farklı paradigma olarak ele almaktadırlar: (1) Komünizmi sosyal marjinalliğe ve psikolojik bozulmaya karşı total bir egemenlik gücü olarak gören *totalitarizm paradigması*, (2) komünizmi zorlu ekonomik ve politik gerçeklikleri zaman içinde ortadan kaldırmayı hedefleyen ütopyik bir hareket olarak gösteren *karizmatik kurtuluş paradigması*, (3) komünizmi sanayileşme ve ekonomik gelişimin radikal bir stratejisi olarak gören *modernleşme paradigması*, (4) Komünist Parti'nin rekabetçi devletler sistemi içinde siyasal bir toplum yaratma aktörü olarak görüldüğü siyasal *gelişim paradigması* (5) komünizmi, piyasa ve geleneksel kültürel normlara dayalı dağıtım sistemiyle rekabet eden alternatif bir ekonomik dağıtım ve sosyal paylaşım sistemi olarak tanımlayan *bürokratik paradigma* (Verdery, 1993).

⁹ Bu alanda yapılan ayrıntılı analizler için, bkz., Crawford ve Lijphart 1995, Janos 1996, Schöpflin 1990 ve Verdery 1993.

Leninist mirasın derinliğine irdelendiği çalışmalarda, transitolojistler sosyalist ve komünist sitemleri tam totaliter olarak değerlendirmektedirler. Transitolojistlere göre komünizm baştan sona totaliter bir sitem olduğundan, ne reform edilmeye ne de insani bir şekil verilmeye müsaitti. Bu “total” sistem, bu yüzden “total” olarak çöktü. Komünizmden çıkışın “total” bir soruna yol açtığını belirten bu analizler, buradan geçiş sürecinin de “total” olarak gerçekleşebileceğini öngörürler. Eski sosyalist sistemler arasındaki benzerlikler kadar farklılıklar da post-komünist literatürün önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri ile eski Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki farklılıkların yanı sıra, Sovyet sisteminin kendi içinde farklı dönemlerden müteşekkil olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, Leninist, Stalinist ve post-Stalinist anlayışlar arasındaki farka dikkat çekilen bazı çalışmalarda (ör., Janos, 1996), Lenin’in operasyonel ilkesi “başkaldırı” olarak değerlendirilirken, Stalin’in temel ilkesinin “devletçilik” olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan, Janos’a göre, Sovyetler Birliği’nin temel amacı “dışsal yeniden yapılanma” olarak değerlendirilirken, Yugoslavya, Macaristan, Polonya ve Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerinin temel hedefi “gelişim”dir.

Doğu Avrupa’daki tarihi miras tartışmalarında, Doğu Avrupa’nın sıklıkla Batı Avrupa’yla karşılaştırmalı bir bağlamda ele alındığını görüyoruz. Batı ve Doğu Avrupa arasında siyasal gelenekleri bağlamında yapılan karşılaştırmalarda, feodalizm, orta çağ Hristiyan evrenselliği, Rönesans, Reform, karşı-Reform ve Aydınlanma bağlamında az ya da çok ortak paylaşımlar söz konusu olmasına rağmen, bu süreçlerin Doğu Avrupa’da daha az bir katılımı ve daha düşük yoğunlukta yaşandığı belirtilmektedir. George Schöpflin (1990), Doğu Avrupa’nın sosyalist ve sosyalizm öncesi siyasal mirasına yoğunlaştığı çalışmasında, Batı siyasal geleneğinin her zaman için çoğulculuk ve güç paylaşımını vurgularken, Doğu Avrupa’da devletçiliğin temel bir değer, devletin de değişimin temel öznesi olarak önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Doğu Avrupa’nın kültürel ve coğrafik olarak Batı ile Rusya arasında bir geçiş alanı olmasının doğal bir sonucu olarak, Doğu Avrupa siyasal geleneği Batı’nın çoğulculuğu ile Doğu’nun devletçiliği arasında gidip gelmektedir. Schöpflin’e göre, Doğu Avrupa’da kent, bürokrasi, entegrasyon ve sosyal sınıflar gibi unsurların inşası ve devamlılığı, Batılı çoğulculuk ile Doğulu devletçiliğin bir sonucu, yansıması ve sentezidir. Doğu Avrupa’da siyasal yönden güçlü bir bürokrasi ve zayıf bir sivil toplumun varlığı da yine aynı toplumsal ve siyasal mirasın bir sonucudur. Schöpflin’e göre, iki savaş arası dönemde, Doğu Avrupa’daki siyasal mirasın siyasal çoğulculuğa ve dolayısıyla demokratik gelişime kısmen de olsa uygun olduğunu, ancak bu siyasal mirasın İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünistler tarafından büyük oranda ortadan kaldırıldığını iddia eder.

Post-komünist dönemde otoriter geleneğin yansımalarının Rusya gibi ülkelerde daha bariz izlendiği söylenebilir. Bazı siyaset bilimcilere göre Rusya’da demokrasiye geçiş sürecinin tam olarak gerçekleşemediği, geçişin olsa olsa Marksist-Leninist otoriterlikten bir başka çeşit otoriterliğe doğru akmakta olduğu iddia edilmektedir. Örneğin Dmitri Glinski ve Peter Reddaway (1999) Rusya’nın “pazar Bolşevizmi” şeklinde ifade edilen farklı bir yönetim tarzına doğru geçiş yaptıklarını iddia etmektedirler. Buna göre yirminci yüzyılda Rusya “ekonomik determinizme dayalı iki küresel, insanlık dışı ütopyik radikal” bir sistem deneyimi yaşamıştır. Bunlardan birincisi merkezi ekonomi ve tek parti yönetimine dayalı bürokratik devlet Bolşevizm’i ve diğeri de 1990’lı yıllardan sonra yaşadığı “pazar Bolşevizmi”dir. Glinski ve Reddaway, “pazar Bolşevizmi”nin özelliklerini de “meşruiyet boşluğu, özelleştirilmiş devlet, ideolojik bir doktrin olarak pazar Bolşevizmi, kısır otoriteryanizm, partizan bir anayasa, batıya bağımlılık ve otokratik merkezîyetçilik” olarak sıralamaktadır.

SONUÇ

Görüldüğü üzere, 11 Eylül 2001'den sonra İslam dünyası ile ilgili önyargılı ve yüzeysel demokrasi tartışmalarına karşın, 9 Kasım 1989 tarihinden sonra post-komünist dünyada demokrasiye geçiş süreci ile ilgili oldukça soğukkanlı, kapsamlı ve derinliğine analizler yapılmıştır.

Post-komünist demokrasiye geçiş tartışmalarında demokrasi, demokrasiye geçiş ve demokratik konsolidasyon ile ilgili kavramsal ve kuramsal bir çerçeve oluşturulmuş; geçiş sürecinde ortaya çıkan farklı demokrasiler tanımlanmış; demokrasiye karşı ortaya çıkan meydan okumalar ve muhtemel rakip ideolojiler irdelenmiş; siyasal sistem ve kurumsal tasarım bağlamında anayasalar, siyasal partiler, seçimler, parti ve seçim sistemleri derinliğine analiz edilmiş; yeni siyasal, kültürel ve ekonomik elitlerin özellikleri farklı elit teorileri ile ortaya konularak, elitler ve geniş halk yığınları arasındaki rejim değişimine ilişkin algılama farklılıkları ampirik olarak değerlendirilmiş; özellikle yeni kurulan cumhuriyetlerde ulus ve devlet inşası hususlarında karşılaşılan temel sorunlar ve çözüm önerileri derinliğine ele alınmış; siyasal ve toplumsal miras sorgulanarak uluslararası baskı ve liberal yeni dönemin geçmiş mirasın olumsuz etkilerini ortadan kaldırıp kaldıramayacağı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Bu ayrıntılı ve derinliğine analizlerin post-komünist dünyadaki ülkelerde pratik yansımalarını görmek mümkündür. Üçüncü demokrasi dalgasını oluşturup, sadece yirmi yıl önce Sovyetler Birliği'nin gölgesinde totaliter sistemler altında inleyen ülkelerin çoğu, bugüne gelindiğinde demokrasiye geçiş süreçlerini büyük oranda tamamlayarak demokratik konsolidasyon yolunda çok büyük mesafeler almışlardır. Eski Doğu Avrupa ülkelerinden Polonya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, eski Çekoslovakya'dan ayrılan Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ve eski Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya ile birlikte eski Sovyet Cumhuriyetleri Estonya, Latviya ve Litvanya son yirmi yıllık süreç içerisinde demokrasi alanında çok büyük mesafeler alarak, bir demokrasi projesi olan Avrupa Birliği'ne üye ülkeler konumuna gelmişlerdir.

İkinci demokrasi dalgasını oluşturan ülkelerden biri olarak değerlendirilebilecek Türkiye ise yaklaşık yüz elli yıllık parlamenter geleneği ve altmış yılı aşkın demokrasi tecrübesine rağmen, demokratik konsolidasyon bağlamında hala temel sorunlarla uğraşmak durumunda kalmaktadır. Batı literatüründe yer alan yüzeysel ve önyargılı İslam ve demokrasi tartışmalarına paralel bir biçimde, Türkiye "irtica tehdidi" retoriği üzerine bina edilen yüzeysel tartışmalarla son yirmi yılını heba etmiş ve demokrasisini geliştirmek için gerekli kurumsal tasarım tartışmalarından yoksun bir şekilde hala Avrupa Birliği'nin bahçesinde beklemektedir. Türkiye, son yirmi yıllık süreç içerisinde demokrasi anlamında bazı kapsamlı reform ve düzenlemeler yapmışsa da, bunların büyük bir çoğunluğunu Avrupa Birliği'nin talep ya da zorlamaları sonucunda yaptığı izlenimini vermektedir.

Kaynaklar

- Agh, Attila (1995), "The Experience of the First Democratic Parliaments in East Central Europe," **Communist and Post-Communist Studies**, 28/2, 203-214.
- Anderson, John (1997a), "Constitutional Development in Central Asia," **Central Asian Survey**, 16/3, 321-338.
- Anderson, John (1997b), "Elections and Political Development in Central Asia," **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, 13/4, 28-53.
- Baylis, Thomas A. (1996), "Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe," **World Politics**, 48, 297-323.
- Bielasiak, John (1999), "Elections and the Institutionalization of Party Systems in Postcommunist States," **Paper presented at the American Political Science Association Annual Meeting**, Atlanta, GA, September 1-5.

- Bingöl, Yılmaz (2004) "Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia," **Asian Ethnicity**, 5/1, 43-60.
- Böröcz, Jozsef ve Akos Rona-Tas (1995), "Small Leap Forward: Emergence of New Economic Elites," **Theory and Society**, 24, 751-781.
- Boroumand, Ladan ve Roya Boroumand (2002), "Terror, Islam and Democracy," **Journal of Democracy**, 13/2, 5-20.
- Brumberg, Daniel (2002), "Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Autocracy," **Journal of Democracy**, 13/4, 56-68.
- Bukay, David (2007) "Can There Be an Islamic Democracy?" *Middle East Quarterly*, 14/2.
- Bunce, Valerie (1995a), "Should Transitologists Be Grounded?" **Slavic Review**, 54/1, 11-127.
- Bunce, Valerie (1995b), "Paper Curtains and Paper Tigers" **Slavic Review**, 54/2.
- Byalis, Thomas A. (1994), "Plus Ça Change? Transformation and Continuity among East European Elites" **Communist and Post-Communist Studies**, 27/3, 315-328.
- Carey, John M. (1997), "Institutional Design and Part Systems," **Consolidating the Third Wave Democracies** (ed. Larry Diamond, vd.) içinde, John Hopkins University Press.
- Charfi, Abdelmajid (2005), "Islam and Democracy: Are They Compatible?" **Palestine-Israel Journal**, 12/2-3, 67-72.
- Çınar, Menderes, (2002), "From Shadow-Boxing to Critical Understanding: Some Theoretical Notes on Islamism as a 'Political' Question," **Totalitarian Movements and and Political Religions**, 3/1, 35-57.
- Cirtautas, Arista Maria (1995), "The Post-Leninist State: A Conceptual and Empirical Examination," **Communist and Post-Communist Studies**, 28/4, 379-392.
- Comisso, Ellen (1997), "Is the Glass Half Full or Half Empty?" **Communist and Post-Communist Studies**, 30/1, 1-21.
- Crawford, Beverly ve Arend Lijphart (1995), "Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe: Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms, and International Pressures," **Comparative Political Studies**, 28/2, 171-199.
- Crockatt, Richard (2004), "No Common Ground? Islam, anti-Americanism and the United States," **European Journal of American Culture**, 23/2, 125-142.
- Dahl, Robert (1989) **Democracy and Its Critics**, Yale University Press, New Haven.
- Dimond, Larry (2005), "Building Democracy After Conflict: Lessons from Iraq," **Journal of Democracy**, 13/4, 56-68.
- Elster, Jon, vd. (1998), "Constitutional Politics in Eastern Europe," **Institutional Design in Post-Communist Societies** (ed. Robert E. Goodin) içinde, Cambridge: University Press.
- Evans Geoffrey ve Stephen Whitefield (1993), "Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe," **British Journal of Political Science**, 23, 521-548.
- Evans, Geoffrey ve Stephen Whitefield (1995), "The Politics and Economics of Democratic Commitment: Support for Democracy in Transition Societies," **British Journal of Political Science**, 25, 485-514.
- Faqir, Fadia (1997), "Engendering Democracy and Islam in the Arab World," **Third World Quarterly**, 18/1, 165-174.
- Fattah, Moataz A. ve Jim Butterfield (2006) "Muslim Cultural Entrepreneurs and Democracy Debate," **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, 15/1, 49-78.
- Fish, M. Steven (1998) "Democratization's Requisites: The Postcommunist Experience," **Post-Soviet Affairs**, 14/3, 212-247.
- Fodor, Eva, Edmund Wnuk-Lipinski ve Natasha Yershova (1995), "The New Political and Cultural Elite," **Theory and Society**, 24, 783-800.
- Freeman, Michael (2008), "Democracy, Al Qaeda, and the Causes of Terrorism: A Strategic Analysis of U.S. Policy," **Studies in Conflict and Terrorism**, 31, 40-59.
- Frye, Timothy (1997), "A Politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies," **Comparative Political Studies**, 30/5, 523-552.
- Fukuyama, Francis (1989), "The End of History," **National Interest**, 16, 3-18.
- Fukuyama, Francis (1992), **The End History and the Last Man**, New York: Free Press.
- Ganji, Akbar (2005), "Iran's Peculiar Election: The Struggle against Sultanism," **Journal of Democracy**, 16/4, 38-51.
- Glinski, Dmitri ve Peter Reddaway (1999), "The Ravages of 'Market Bolshevism,'" **Journal of Democracy**, 10/2, 19-34.

- Goldsmith, Arthur A. (2007), "Muslim Exceptionalism? Measuring the 'Democracy Gap'" **Middle East Policy**, 14/2, 86-96.
- Gunther, Richard, P. Nikiforos Diamandouros ve Hans-Jürgen Puhle (1996), "O'Donnell's 'Illusions': A Rejoinder," **Journal of Democracy**, 7/4, 151-159.
- Hefner, Robert W. (2001) "Public Islam and the Problem of Democratization," **Sociology of Religion**, 62/4, 491-514.
- Higley, John, Judith Kullberg ve Jan Pakulski (1996), "The Persistence of Postcommunist Elites," **Journal of Democracy**, 7/2, 133-147.
- Hoveyda, Fereydoun (2004), "Democracy and Islam," **American Foreign Policy Interests**, 26, 229-233.
- Huff, Toby E. (1995), "Rethinking Islam and Fundamentalism," **Sociological Forum**, 10/3, 501-517.
- Ibrahim, Anwar (2006), "Universal Values and Muslim Democracy," **Journal of Democracy**, 17/3, 5-12.
- Isakhan, Benjamin (2007), "Engaging 'Primitive Democracy': Mideast Roots of Collective Governance," **Middle East Policy**, 14/3, 98-117.
- Ishiyama, Joh T. (1997), "Transitional Electoral Systems in Post-Communist Eastern Europe," **Political Science Quarterly**, 112/1, 95-115.
- Jamal, Amaney A. (2006), "Reassessing Support for Islam and Democracy in the Arab World," **World Affairs**, 169/2, 51-63.
- Janos, Andrew C. (1996) "What Was Communism: A Retrospective in Comparative Analysis," **Communist and Post-Communist Studies**, 29/1, 1-24.
- Jones, Rebecca R. (1999) "Democratic Survival Capacity: Democratic Consolidation, Civil Society, and Social Capital in East-Central Europe and the Baltic States," **Paper presented at the American Political Science Association Annual Meeting**, Atlanta, GA, September 1-5.
- Jowitt, Ken (1996) "Dizzy with Democracy," **Problems of Post-Communism**, 43/1, 3-9.
- Jung, Dietrich (2007), "Islam and Politics: A Fixed Relationship?" **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, 16/1, 19-35.
- Kanra, Bora (2005), Democracy, Islam and Dialogue: The Case of Turkey," **Government and Opposition**, 515-539.
- Karl, Terry Lynn ve Philippe C. Schmitter (1995), "From an Iron Curtain to a Paper Curtain: Grounding Transitologists or Students of Post-Communism" **Slavic Review**, 54/2, ???-???
- Kitschelt, Herbert (1995), "Formation of Party Cleavages in Postcommunist Democracies," **Party Politics**, 1/4, 447-472.
- Kitschelt, Herbert, vd. (1999), **Post-Communist Party Systems**, Cambridge University Press.
- Kolarska-Bobinska, Lena (1993), "The Role of the State: Contradictions in the Transition to Democracy," **Constitutionalism and Democracy: Transition in the Contemporary World**, (eds. Douglas Greenberg, vd.) içinde, Okford: Oxford University Press.
- Kolsto, Pal (1996), "Nation-Building in the Former USSR" **Journal of Democracy**, 7/1, 118-132.
- Kubicek, Paul (1998), "Authoritarianism in Central Asia: Curse or Cure?" **Third World Quarterly**, 19/1, 29-44.
- Kullberg, Judith S. ve William Zimmerman (1999), "Liberal Elites, Socialist Masses, and Problems of Russian Democracy," **World Politics**, 51/3, 323-358.
- Leff, Carol Sklanik (1999), "Democratization and Disintegration in Multinational States: The Breakup of the Communist Federations," **World Politics**, 51, 205-235.
- Linz, Juan J. ve Alfred Stepan (1996a) **Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe**, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Linz, Juan J. ve Alfred Stepan (1996b), "Toward Consolidated Democracies," **Journal of Democracy**, 7/2, 14-33.
- Malashenko, Aleksei (2007), "Why is Islam Feared?" **Russian Politics and Law**, 45/2, 9-25.
- McFaul, Michael (1999), "The Perils of a Protracted Democracy," **Journal of Democracy**, 10/2, 4-18.
- McGregor, James P. (1996), "Constitutional Factors in Politics in Post-Communist Central and Eastern Europe," **Communist and Post-Communist Studies**, 29/2, 147-166.
- Midiarsky, Manus I. (1998), Democracy and Islam: Implications for Civilization Conflict and the Democratic Peace," **International Studies Quarterly**, 42, 485-511.
- Miller, Arthur H., Vicki L. Hesli ve William M. Reisinger (1997), "Conceptions of Democracy Among Mass and Elite in Post-Soviet Societies," **British Journal of Political Science**, 27, 157-190.
- Miller, William, Stephen White ve Paul Heywood (1998) "Political Values Underlying Partisan Cleavages in Former Communist Countries," **Electoral Studies**, 17/2, 197-216.

- Mishler, William ve Richard Rose (1997), "Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies," **The Journal of Politics**, 59/2, 418-451.
- Mohamad, Husam (2000), "US Policy towards Islamists: A Review of Recent Debates," **Third World Quarterly**, 21/3, 567-577.
- Moser, Robert G. (1997), "The Impact of Parliamentary Electoral Systems in Russia," **Post-Soviet Affairs**, 13/3, 284-302.
- Nasr, Vali (2005), "The Rise of 'Muslim Democracy'" **Journal of Democracy**, 16/2, 13-27.
- Nodia, Ghia (1996), "How Different Are Postcommunist Transitions?" **Journal of Democracy**, 7/4, 15-29.
- O'Donnell, Guillermo (1994), "Delegative Democracy," **Journal of Democracy**, 5/1, 55-69.
- O'Donnell, Guillermo (1996a), "Illusions about Consolidation," **Journal of Democracy**, 7/2, 34-51.
- O'Donnell, Guillermo (1996b), "Illusions and Conceptual Flaws," **Journal of Democracy**, 7/4, 160-168.
- Purcell, Richard (2003), "The New State of Peace after 11 September 2001" *Critical Quarterly*, 45/1-2, 132-147.
- Schedler, Andreas (1998), "What is Democratic Consolidation?" **Journal of Democracy**, 9/2, 91-107.
- Schmitter, Philippe C. ile Terry Lynn Karl (1994), "The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?" **Slavic Review**, 53/1, 173-185
- Schopflin, George (1990), "The Political Traditions of Eastern Europe," **Daedalus, American Academy of Arts and Sciences**, Cambridge, MA, 119/1, 55-90.
- Schopflin, George (1991), "Nationalism and National Minorities in East and Central Europe," **Journal of International Affairs**, 45/1, 51-66.
- Sharlet, Robert (1997), "The Politics of Constitutional Amendment in Russia," **Post-Soviet Affairs**, 13/3, 197-227.
- Shvetsova, Olga (1999), "A Survey of Post-Communist Electoral Institutions: 1990-1998," **Electoral Studies**, 18, 397-409.
- Stepan, Alfred ve Cindy Skach (1993), "Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism," **World Politics**, 46, 1-22.
- Szelenye, Ivan ve Szonja Ivan (1995), "Circulation or Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe," **Theory and Society**, 24, 615-638.
- Tassaduq, Justice ve Hussain Jillani (2006), "Democracy and Islam: An Odyssey in Braving the Twenty-First Century," **Brigham Young University Law Review**, 9/12, 727-753.
- Toka, Gabor (1995), "Political Support in East-Central Europe," **Citizens and the State** (eds. Hans-Dieter Klingemann ve Dieter Fuchs) içinde, New York: Oxford University Press.
- Tolz, Vera (1998), "Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia," **Europe-Asia Studies**, 50, 993-1022.
- Treacher, Adrian (1996), "Political Evolution in Post-Soviet Central Asia," **Democratization**, 3/3, 306-327.
- Verdery, Katherine (1993) "What Was Socialism and Why Did It Fall?" **Contention**, 3/1, 1-23.
- Volpi, Frederic (2004), "Pseudo-Democracy in the Muslim World," **Third World Quarterly**, 25/6, 1061-1078.
- Waldron-Moore, Pamela (1999), "Eastern Europe at the Crossroads of Democratic Transition: Evaluating Support for Democratic Institutions, Satisfaction with Democratic Government, and Consolidation of Democratic Regimes," **Comparative Political Studies**, 32/1, 32-63.
- Whitefield, Stephen ve Geoffrey Evans (1999), "Class, Markets and Partisanship in Post-Soviet Russia: 1993-96," **Electoral Studies**, 18/2, 155-178.
- Wise, Charles R. ve Trevor L. Brown (1999), "The Separation of Powers in Ukraine," **Communist and Post-Communist Studies**, 32, 23-44.
- Zakaria, Fareed (1997), "The Rise of Illiberal Democracy," **Foreign Affairs**, 76/6, 22-43.
- Zambelis, Chris (2005), "The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East," **Parameters**, Autumn, 87-102.